

ISPRAVE HRVATSKIH VELIKAŠA
OD XIII DO XVII STOLJEĆA

U Verböczyjevu Tripartitu, kodifikaciji hrvatsko-ugarskog običajnog prava, nalazimo tačno određene propise o tome tko, na koji način i za koje područje može izdavati isprave, tj. pismena svjedočanstva o pravno relevantnim djelima i činjenicama. Da te isprave imaju pravni efekt i da im se u slučaju spora može pridavati javna vjera – *fides publica* – hrvatsko-ugarsko običajno pravo zahtijeva da isprave budu osnažene (*roboratae*) autentičnim – vjerodostojnim – pečatom.¹

Jasno je da je pravni poredak mogao dozvoliti upotrebu tako važnog pravnog instrumenta samo vrlo ograničenom broju državnih velikodostojnika i javnih ustanova; dapače, i unutar tog ograničenog skupa nisu svi imali jednako pravo upotrebe pečata. Glavna svrha izdavanja isprava bila je u feudalnom društvu uspostavljanje ili mijenjanje posjedovnih odnosa, baze cijelog ekonomsko-društvenog uređenja. Stoga se je javna vjera na cijelom državnom području pridavala samo ispravama koje su izdane s pečatom kralja ili redovnih – najviših – sudaca kraljevstva (*palatin*, *iudex curiae regiae*, kraljevski personal i ban za područje Hrvatske i Slavonije) ili određenih kaptola i konvenata. Javna vjera samo za određeni teritorij pridavala se ispravama s pečatima ostalih državnih baruna (najviših crkvenih i državnih dostojanstvenika), gradova, županija, distrikata i nekih korporacija.²

Dakle, svi koji imaju pravo upotrebe autentičnog pečata (velikog ili malog, prema klasifikaciji mađarskog pravnik iz početka XIX. stoljeća E. Kelemen³) nosioci su visokih pravnih funkcija, bilo u cijeloj državi, bilo na određenom dijelu državnog teritorija.

Javne funkcije najviših državnih dostojanstvenika, baruna kraljevstva, u koje spada, svakako, kao vrlo važna i pravo na upotrebu autentičnog pečata, stvaraju prema ugarsko-hrvatskoj pravnoj teoriji jedinu važniju

¹ M. Kostrenčić: *Fides publica* (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV veka, Beograd 1930, str. 93–112.

² M. Kostrenčić, o. c. str. 101. i 105.

³ E. Kelemen: *Institutiones juris hungarici privati*, Budae 1838, str. 170.

razliku između plemića, inače jednakopravnih članova ugarsko-hrvatske zajednice (»membra sacrae regni coronae«). Jednakopravnosti plemića se posebno naglašuje u dekretu kralja Ludovika I od 1351. godine (čl. XI), a na početku prvog dijela Tripartita nalazimo tu postavku još jače razrađenu.⁴ Teoretski, dakle, svi plemenito rođeni ljudi treba da imaju ista prava i dužnosti, a posebni privilegiji i prerogative državnih baruna (npr. veći homagij) traju samo tako dugo dok pojedine ličnosti vrše visoku javnu službu, prema tome ne mogu se nasljeđivati.⁵

Tu navodnu jednakost plemića kraljevi sami krše donacijama velikih područja pojedincima, ne samo na štetu prava siromašnijeg plemstva nego u daljim posljedicama i na štetu svoje vlastite moći. Tako dobivaju kod nas već koncem XII stoljeća krčki knezovi Modruš, a Šubići Bribir, ne da vrše na tim teritorijima državnu službu, već da ih uživaju kao nasljedne posjede. Navedena darovana područja se, doduše, nazivaju »comitatus«, ali to nisu nikakve županije u smislu upravnih jedinica države, nego su velika feudalna dobra. Naslov tih nasljednih posjednika velikih područja »comes perpetuus« ili »groff« (u latinskim i hrvatskim dokumentima) također se ne može shvatiti kao naziv javne funkcije, već kao nasljedna titula, analogna plemićkim naslovima zapadne Evrope.⁶

Jačanje moći nekih feudalaca zbog velikih kraljevskih donacija ubrzo izazivlje protest i reakciju nižeg plemstva, te kralj Andrija II obećaje god. 1222. u svojoj Zlatnoj buli: »Integros comitatus vel dignitates quascumque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo« (čl. XVI). No kraljevi ne samo da nisu opozvali donacije koje su se protivile navedenom članku, nego krše nadalje svoju obavezu novim darovnicama. Kao što je Bela III poklonio krčkim knezovima god. 1193. »totam terram pertinentem ad comitatum Modrus . . . iure hereditario . . . perpetuis temporibus possidendam«,⁷ tako poklanja kralj Ladislav IV god. 1277, dakle, pedeset i pet godina nakon Zlatne bule, biskupiji zagrebačkoj »comitatum (de Guerzence) non ut honorem, sed in possessionem perpetuam«.⁸

Činjenica da Verböczy još početkom XVI stoljeća ignorira faktično stanje nejednakosti kod plemstva može se tumačiti ne samo teoretskim stavom učenog juriste nego još više principijelnim stavom predstavnika

⁴ S. Verböczy: *Opus tripartitum juris consuetudinarii inelyti regni Hungariae partiumque eidem annexarum* I 2 § 1. Verböczyjevo djelo je štampano u »Corpus juris hungarici seu Decretum generale inelyti regni Hungariae partiumque e dem annexarum in duos tomos distinctum. Tyrnaviae Anno MDCCLI«, odakle ću citirati i zakonske članke.

O feudalizaciji kraljevskim donacijama i stvaranju donacionalnog plemstva v. M. Kostrenčić: *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb 1956, str. 202-209.

⁵ A. v. Timon: *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1909, str. 553.

⁶ Timon, o. c., str. 562-563.

⁷ T. Smičiklas: *Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II, str. 262.

⁸ Smičiklas, o. c. VII, str. 227.

nižeg i srednjeg plemstva. Verböczy svakako želi da kodificira jedno idealno stanje jednakosti svih plemenito rođenih ljudi u doba kada je diferencijacija plemstva već potpuno razvijena i jasna. Iako su posebna prava visokog plemstva – magnata – ozakonjena tek zakonskim član- kod 1 : 1608, to je ipak moć velikih feudalaca došla do svog vrhunca prije dolaska apsolutističke habsburške dinastije na hrvatsko-ugarsko prijestolje.

Razrožnost između teoretskih postavaka i propisa u Verböczyjevu Tripartitu i faktičnog stanja u Slavoniji i Hrvatskoj pokušao bih osvi- jetliti na osnovu proučavanja vanjske forme i pravnog sadržaja isprava koje su izdavati hrvatski velikaši.

Velikašima bih nazvao nasljedne gospodare (*perpetuos comites*) veli- kih područja u Hrvatskoj i Slavoniji, bez obzira na to da li su vršili i neku visoku državnu službu. To su u prvom redu predstavnici rodova krčkih i modruških knezova – kasniji Frankopani, Šubića – bribirskih knezova, Babonića – blagajskih knezova i Nelipića – cetinskih knezova. Sve su to zemaljska gospoda, koja su uživala sličan položaj i pokazi- vala slične tendencije kao i feudalcii drugih evropskih zemalja. U te tendencije spadaju: nastojanje oko širenja i zaokruživanja vlastitog teritorija, želja za što većim osamostaljenjem od centralne državne vla- sti i s time u vezi težnja za pridobivanjem velikog broja pristaša i među slobodnim, plemenito rođenim ljudima.

Navedena tipična feudalna nastojanja karakteriziraju sadržaj većine isprava hrvatskih velikaša, i to baš onih isprava koje nas ovdje zani- maju, budući da se zbog svog sadržaja protiv formalno i materijalno teoretskim propisima kodifikacije ugarskog i hrvatskog prava.⁹

Isprave kojima slavonski i hrvatski feudalcii raspolažu svojim plemić- kim dobrima (posjedovnim pravima) i izdaju ih ovjerenjane svojim vla- stitim pečatom javljaju se koncem XIII stoljeća, dakle, po prilici pola stoljeća kasnije nego što su kaptoli dobili zakonski osnov za svoj rad dekretom kralja Andrije II iz god. 1231.¹⁰ Comes Ivan Okički, sin Jaro- slava, poklanja u god. 1277. i 1281. cistercitskom samostanu kraj Samo- bora neka dobra ispravama s vlastitim pečatom.¹¹ U isto vrijeme, godine 1278., prodaju krbavski knezovi Matej i Bartol, sinovi Grabeše Gusića,

⁹ Pri proučavanju dokumenata uzео sam u obzir osim Smičiklasova *Diplomatičkom zbornika* još ove zbornike isprava:

L. Thallöczy-S. Barabas: *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXXV et XXXVIII*; L. Thallöczy-S. Barabas: *Codex diplomaticus comitum de Blagay, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXVIII*; S. Barabas: *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio, Monumenta Hungariae historica, Diplomataria XXX*; Đ. Šurmin: *Hrvatski spomenici, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium VI*; E. Laszowski: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI i XVII stoljeću, Zagreb 1931.*, i *dokumente Arhiva Jugoslavenske akademije, v. J. Stipšić – M. Šamšalović: Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske aka- demije, 2-4.*

¹⁰ M. Kostrenčić: *Fides publica*, str. 102.

¹¹ Smičiklas, o. c. VI, str. 196. i 403.

neku zemlju. Ispravu koju su sami izdali osnažuju pečatom dominikanskog samostana sv. Grgura Vranskog, ali i svojim pečatima;¹² ovdje kao da se u isti čas priznaje važnost autentičnog pečata samostana kao vjerodostojnog mjesta, ali i naglašuje vlastita moć velikog feudalca. Koncem XIII i početkom XIV stoljeća nalazimo u Hrvatskoj i Slavoniji dosta isprava kojima magistri viteških redova, templara i ivanovaca, daju ili zapisuju posjede slobodnim ljudima uz uvjet vjernosti i službe, i to doživotno ili čak na vječna vremena.¹³ No položaj tih magistrata mogao bi se eventualno shvatiti kao ravan položaju prelata, koji su imali pravo na autentični pečat za područje svoje jurisdikcije (sigillum authenticum minor). Početkom XIV stoljeća javljaju se s ispravama osnaženim vlastitim pečatima krčki knezovi, koji kasnije prisvajaju ime Frankopana, vrlo moćni bribirski knezovi Šubići i Babonići. U XV stoljeću najviše vlastitih isprava izdavaju Frankopani, u XVI i XVII još i Zrinjski, samo što se karakter tih isprava u posljednjem periodu mijenja, kako ćemo kasnije vidjeti.

Neke ustaljene kancelarije nije moguće konstatirati ni kod najmoćnijih hrvatskih feudalaca. Isprave pišu pismeni ljudi koji se nađu na dvoru, naravno, u prvom redu svećenici. Pisari se zapravo vrlo rijetko spominju, tek u nekim frankopanskim ispravama na hrvatskom jeziku pisanim glagoljicom.¹⁴

Pisari uglavnom imitiraju isprave vladarske kancelarije, iako u jednostavnijem obliku. Formule se često mijenjaju, pa i u ispravama istog feudalca. To pomanjkanje diplomatskih ili kancelarijskih pravila još samo po sebi ne upućuje u pojedinim slučajevima na sumnju da se radi o falsifikatima.

Iako se imitira način pisanja vladarske kancelarije, ipak se uz latinski mnogo upotrebljava i hrvatski jezik, razumljiviji kako za destinataru, tako i izdavača feudalca. Hrvatske isprave pišu većinom popovi glagoljaši, ali prema podudaranju hrvatskih formula s latinskim formulama kraljevskih isprava ili isprava pisanih na latinskom jeziku za istoga velikaša dobiva se utisak da su pisari glagoljaši poznavali ili barem razumjeli latinski jezik. Hrvatsko-ugarski vladari do Habsburgovaca, pa ni sami Habsburgovci kao ugarsko-hrvatski kraljevi ne izdaju isprave na narodnom jeziku. U zapadnoj Evropi, u Francuskoj i Njemačkoj, počinje se upotrebljavati narodni jezik u ispravama u XIII stoljeću.¹⁵ Svakako je svugdje razlog upotrebe narodnog jezika bilo lakše razumijevanje, osobito od nižih slojeva: nižeg plemstva – vazala i podvazala, i seljaka – kmetova.

¹² Smičiklas, o. c. VI, str. 253.

¹³ Npr. Smičiklas, o. c. VI, str. 509. (30. XI 1284); Smičiklas, o. c. VIII, str. 74. (13. I 1304), str. 353. (27. III 1314); Smičiklas, o. c. IX, str. 10. (9. IV 1321).

¹⁴ Npr. Šurmin, o. c., str. 201. (11. III 1454) i str. 205. (28. VIII 1455): ... »pop Grgur, budući kapelan kneza Martina i budući plovani novogradaški i vikar vinodolski, pisah...«

¹⁵ H. Bresslau: Handbuch der Urkundenlehre, Berlin 1958, II, str. 383-389.

Isprave hrvatskih velikaša nemaju nikada invokacije, pa ni one pisane hrvatskim jezikom. Tu valja upozoriti da u isto vrijeme isprave bosanskih i srpskih vladara, pa i isprave naših plemenskih stolova i nekih crkvenih ustanova, koje su pisane na narodnom jeziku, imaju invokaciju. Dakle, u ispravama naših velikaša opaža se očigledan utjecaj vladarske kancelarije, koja u to doba također više ne upotrebljava invokaciju.

Na početku isprave nalazi se intitulacija – ime i naslov izdavača – spojena s redovito općenitom publikacijom. Npr. »Nos comes Iuan filius Irozlay memorie commendantes notum facimus quibus expedit universis ...« (10. IV 1277);¹⁶ »Mi knez Štífan damo viditi vsim pred kih obraz ta naš list pridet« (9. VIII 1381);¹⁷ »Mi knez Brnardin Frankopan krčki, senjski, modruški i pročaja damo na znanji vsem i svakomu komu se pristoji i pred kih obraz ta naš list pride ...« (14. VI 1493);¹⁸ »Nos Nicolaus comes perpetuus a Zrinio ... memorie commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis ...« (5. X 1562);¹⁹ »Mi gospodin Petar vikovični grof od Zrinja ... Dajemo na znanje vsm i svakomu kojim se dostoji i kada bi potreba ov naš slobodni i otvoreni list pokazanje njim se podaprit ...« (12. II 1653).²⁰ Te se publikacije sasvim poklapaju s publikacijama koje su se upotrebljavale i inače u javnim ispravama.

Arenga je prilično rijetka. Imamo je u darovnicama u korist samostana i crkava; to su obično pobožne misli i biblijski citati, koji se onda ponavljaju u svim sličnim darovnicama istoga velikaša.²¹ Zanimljivija je arenga u nekim ispravama Frankopana iz konca XV stoljeća, npr. u ispravi Mihajla Frankopana od 24. VIII 1492: »Consuevit innata liberalitas principum et magnatum suorum subditorum merita debita ac pia moderatione iustitie pensare, ut cum ipsi debita remuneratione, gratieque specialis condigna largitione exhilaratos fore conspexerint, ad fidelitatis opera ulterius exercenda ferventius at animosius incitentur.«²² Na sličan način, ali mnogo opširnije, govori Bernardin Frankopan u svojoj darovnici Valentinu Hotkoviću 5. I 1497. o tome kako je prirodno svim poglavarima da ljube i nagrađuju dobrotu i zasluge vjernih svojih sluga, osobito ako su oni još i plemenita roda.²³ Te arenge ne upućuju samo na veću diplomatsku izobrazbu pisara nego na namjerno isticanje gotovo suverene vlasti feudalca koji dariva zemljišnim posjedima svoje podložnike, inače slobodne i plemenito rođene ljude.

¹⁶ Smitčiklas, o. c. VI, str. 196.

¹⁷ Šurmin, o. c., str. 93.

¹⁸ Laszowski, o. c., str. 1.

¹⁹ Barabas, o. c., str. 415.

²⁰ Laszowski, o. c., str. 111.

²¹ V. darovnice Anža Frankopana izdane g. 1493. i 1495. u korist fratara, Šurmin, o. c., str. 368, 371. i 381.

²² Thalloszy-Barabas: Codex dipl. comitum de Frangepanibus, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 205.

²³ Šurmin, o. c., str. 399.

Naracija i dispozicija su uglavnom spojene. Kod donacija i inskripcija spominju se uvijek zasluge obdarenog, katkada opširnije, ali češće vrlo kratko (*«attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis, meritisque ac preclaris complacentiis fidelis nostri egregii . . .»*²⁴ – »kako mi preštimavši i procinivši vjernu, a vrlinosti stalnu službu sluga našega plemenitog i viteškoga kneza . . .»²⁵). Posjed o kome se radi navodi se većinom samo imenom i položajem gdje se nalazi. Potanje opisivanje međa javlja se rjeđe. Čini se da su unutar jednog, pa makar i velikog feuda granice pojedinih dijelova i čestica bile od starine utvrđene i općenito poznate.

Iza dispozicije nailazimo u nekim ispravama i na sankcije, na prijetnju materijalnim kaznama, ali još u XIV i XV stoljeću i na prijetnje duhovnih kazni i kletve, naročito u darovnicama crkvenim ustanovama.²⁶ Treba upozoriti da duhovne sankcije i kletve nestaju iz vladarskih isprava već u XII stoljeću, a u kaptolskim ispravama se uopće ne javljaju.

Formula koroboracije je jednaka onoj u kraljevskim i kaptolskim ispravama, npr.: *«In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri maioris roboratas eidem Fabiano Dragachych et suis heredibus ac posteritibus universis duximus concedendas»*²⁷ – »Na ko vse dugovanje veru i svidočtvo ta naš list otvoreni i našim većim debelim pečatom, kim naša hiši v tom takovi poslu žive, zapovidasmo obisivši utvrditi».²⁸ Imade samo vrlo rijetkih iznimaka da u koroboraciji ne bi bio spomenut pečat. Potpisi se spominju u koroboracijama tek od druge polovice XV stoljeća, i to ne uvijek.

Daticija se nalazi redovito na kraju isprave. U ispravama iz Hrvatske, dakle gotovo u svim frankopanskim ispravama, datira se uvijek na moderan, današnji način, dakle po danima mjeseca od 1 do 28, 29, 30 ili 31. Računanje vremena po danima svetaca (ferijalno) javlja se samo u Slavoniji, iz koje je sačuvano manje velikaških isprava.

Svjedoci (testes) se tu i tamo u ranije doba spominju, no ne igraju kao ni u vladarskim ispravama neku bitnu ulogu.

Pristavi i rotni suci ne javljaju se uopće u ispravama koje izdaju velikaši pod svojim pečatom.

Sve isprave, a i većina ostalih akata, mandata i pisama, nose pečat koji se u koroboraciji izričito spominje. Redovita upotreba pečata i redovito njegovo spominjanje u samoj ispravi jasno ukazuje na to da je teorija o davanju »javne vjere« nekoj ispravi stavljanjem pečata bila hrvatskim

²⁴ Thalloczy-Barabas: Codex dipl. comitum de Frangepanibus, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 166.

²⁵ Łaszowski, o. c., str. III.

²⁶ Npr. Thalloczy-Barabas: Codex dipl. comitum de Blagay, str. 115 (25. VII 1334); Šurmin, o. c., str. 157.

²⁷ Thalloczy-Barabas: Codex dipl. comitum de Frangepanibus, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 56.

²⁸ Šurmin, o. c., str. 402.

velikašima vrlo dobro poznata i da su je svijesno preducesili prema svom faktičnom ekonomskom i političkom položaju, bez obzira na to da li su vršili neke državne funkcije. Isprave izdane radi prenošenja posjedovnih prava (plemićkih dobara) na vječna vremena trebale bi po Tripartitu biti bezuvjetno osnažene pečatom kralja ili jednog redovnog suca kraljevstva ili jednog kaptola (konventa) priznatog kao mjesto javne vjere.²⁹ Pa i u slučaju kada velikaši vrše visoke državne službe (najčešće bansku ili dvorske službe magistra tavernicorum ili magistra agazonum) bilo bi teoretski potrebno da se za prijenos njihovih vlastitih posjedovnih prava obrate jednom drugom državnom dostojanstveniku ili mjestu javne vjere. Kada takve isprave ipak izdaju sami pod svojim pečatom, naši velikaši i tu nastupaju ne u svojstvu državnih velikodostojnika, koji imaju pravo na autentičan pečat, nego opet kao gotovo suverena feudalna gospoda.

Svoj pečat nazivlju velikaši po uzoru na kraljevski »većim«, »većim debelim«,³⁰ a Martin i Bernardin Frankopan, koji ne obnašaju nikakve državne časti, nazivlju ga, dapače, izričito »autentičnim«.³¹

Od druge polovice XV stoljeća nailazimo u velikaškim ispravama uz pečat i na vlastoručne potpise. Ti potpisi se onda u koroboraciji također spominju. Taj običaj se oslanja bez sumnje na isprave izdane u bečkoj habsburškoj kancelariji.³²

U svim ispravama koje su izdavali hrvatski feudalcima pod vlastitim pečatom radi se, kako sam već spomenuo, o prijenosu posjedovnih prava.

To su uz zamjene i kupoprodaje u prvom redu darovanja, zapisivanja i zalaganja plemićkih dobara ili njihovih čestica, sve pravni poslovi, koji se prema Tripartitu imaju vršiti pred mjestom javne vjere, a neki od njih iziskuju i druge pravne formalnosti: pristanak roda, odobrenje kralja i uvođenje u posjed (statuciju).³³

Kod kupoprodaja (emptio-venditio) valja razlikovati one kojima su feudalcima prepuštali svoja posjedovna prava drugim velikašima od transakcija nekretninama između velikaša i manjih plemića ili manjih plemića međusobno. Dok se prvo spomenute kupoprodaje većinom vrše pred mjestima javne vjere, kupoprodaje u kojima dolaze kao kontrahenti manji plemići, osobito ako žive na teritoriju velikih feuda, često se vrše pred feudalcima, dapače i pred njihovim oficijalima.³⁴

Isti je slučaj i sa zamjenama plemićkih dobara (cambium). Jasno je da veliki feudalcima, kada su međusobno vršili kupoprodaje ili zamjene, nisu dozvoljavali jedan drugome da izda ispravu o sklopljenom pravnom

²⁹ S. Huszty: *Jurisprudentia practica*, Budae 1745, str. 252.

³⁰ Šurmin, o. c., str. 402.

³¹ Thalloczy-Barabas: *Codex dipl. comitum de Frangepanibus*, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 56 i 166.

³² M. Kostrenčić, *Fides publica*, str. 99.

³³ M. Šamšalović: O zalaganju nekretnina u Banskoj Hrvatskoj XVII stoljeća, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 2, str. 131-133.

³⁴ Laszowski, o. c., str. 75. i 76.

poslu, te su zbog vlastitog prestiža i zbog veće pravne sigurnosti išli pred mjesto javne vjere.

Darovanje posjedovnih prava na vječna vremena (*donatio*) može – strogo uzevši, prema *Tripartitu* – vršiti samo zakonito okrunjen kralj; darovanje manjih posjeda mogu kao kraljevi delegati vršiti i palatin, ban i nadbiskup ostrogonski.³⁵

Darovanje plemićkih nekretnina koje vrše plemići međusobno naziva se uvijek u teoriji zapisom (*inscriptio*). Inskripcija se daje kao nagrada za vjernu službu, i to doživotno ili čak i za buduća pokoljenja, ali prema *Verböczyju* darovana se dobra nakon izumrća roda obdarenoga svakako vraćaju opet u posjed porodice darovatelja.³⁶

To pravo darovatelja ili njegova roda na inskrihirano dobro čini, prema *Tripartitu*, glavnu razliku između zapisa i otuđenja nekretnine na vječna vremena (*perennialis alienatio*). Kod prijenosa posjedovnih prava na vječna vremena ne pridržavaju se nikakva prava na otuđeno dobro ukoliko je u ispravu unesena strogo propisana formula: »*nullum ius nullamque iuris proprietatem reservando*«. U ispravu o zapisivanju (*inscripcija*), ta formula se teoretski ne unosi, te na dobru, bilo ono zapisano i na »vječna vremena«, ipak uvijek ostaje vrhovno vlasničko pravo darovatelja.³⁷

Ove teoretske postavke *Tripartita* nikako se ne slažu sa stvarnim stanjem koje nalazimo u ispravama naših velikaša.

Na području Hrvatske i Slavonije nalazimo od XIV pa sve do konca XVI stoljeća darovnice hrvatskih velikaša, kojima poklanjaju pod svojim vlastitim pečatom posjedovna prava manjim plemićima i slobodnim ljudima. Te isprave vrlo nalikuju po svojoj formi i po svom sadržaju na kraljevske donacije. U njima se, kao u kraljevskim darovnicama, redovito spominje razlog darovanju: vjerna služba i zasluge. Tačno određene obaveze službi koje obdareni imade vršiti ubuduće kao uzvrat za darovanje vrlo se rijetko izričito navode. Mnogo češća je jedna općenita formula kojom se kaže da posjed ostaje u rukama obdarenoga i njegova roda tako dugo dok on ostane vjeran darovatelju. Ta je formula zapravo sasvim analogna principima kraljevske donacije i cijelog donacionalnog sistema, prema kojima plemićko dobro ostaje u rukama obdarenog sve dok on ne počini veleizdaju, tj. prestane biti vjeran (*nota infidelitatis*).³⁸

Klauzula da se posjed imade nakon smrti daroprimeca ili nakon izumrća njegova roda (*defectus seminis*) vratiti darovatelju vrlo se rijetko izričito spominje. Većina posjeda se daje na vječna vremena i klauzula »*nullum ius . . . reservando*«, ako se i doslovno ne navodi, mora se ipak

³⁵ Huszty, o. c., str. 72–83.

³⁶ I. Frank: *Principia juris civilis hungarici*, Pestini 1829, str. 197; Huszty, o. c., str. 299.

³⁷ Frank, l. c.

³⁸ *Verböczy, o. c.* I 14. M. Kostrenčić: *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb 1956, str. 206.

iz vrlo opširno nabrajanih prava raspoložbe obdarenog podrazumijevati.³⁹ Svakako su to ozbiljno mišljena otuđenja na vječna vremena, koja bi prema Tripartitu iziskivala pristanak roda, odobrenje kralja i statuciju. Na sve te uvjete se naši velikaši u većini slučajeva ne obaziru. Neki jači kraljevi, npr. Matija Korvin, sami daju svoje odobrenje kao da žele naglasiti svoje vrhovno vlasničko pravo, na koje se često zaboravlja.⁴⁰ Prema duhu većine velikaških isprava dobiva se utisak da kod prava koje eventualno ostaje i na otuđenim dobrima feudalcu uvijek misle na svoje vlastito seniorsko, a nikako na pravo »svete krune«.

Prema navedenom vidi se da praktično neka bitna razlika, barem prema uvjerenju naših velikaša, nije postojala i nije ni mogla postojati između tzv. donacija i inskripcija. Formule »dono – do« su mnogo češće nego »inscribo«, naglašavanje »perenniter« i »nullum ius reservando« i sl. bilo je bez sumnje ozbiljno mišljeno, iako je većina svih tih isprava izdana pod »privatnim« pečatom. Dakle, mišljenje i propis Tripartita: »Non authentica vero sunt: privatarum personarum sigilla. Et talia nihil perpetuatis sub se continere possunt«⁴¹ bila je više jedna pobožna želja nego kodifikacija faktičnog stanja.

Veliki feudalcu smatraju sebe vrhovnim ličnostima na svom teritoriju, bez obzira na to da li stvarno vrše neku državnu službu. Njihov stvarni položaj daje im kao i drugdje u feudalnom društvenom poretku sam po sebi javnu funkciju i gotovo suveren položaj i prema slobodnim ljudima, plemićima. Svoje počete oni smatraju kao službene i autentične, bez obzira na teoriju, i pomoću njih oni osnivaju i učvršćuju pravne poslove – svoje i svojih podložnika, bili oni slobodni ili ne.

Iako se donacije ili inskripcije naših velikaša formalno razlikuju od osnivanja lenskih odnosa – stvaranja vazala – u zapadnoevropskim zemljama, u biti ipak nema velikih razlika. Uvijek nastaje ovisnost slabijih slobodnih ljudi od jačih i imućnijih. Uvjet da obdareni bude vjeran

³⁹ Npr. darovnica Bernardina Frankopana Ambrozu Balze de Bozilewo 7. II 1486: »... villas nostras Joskowo et Zemenvschy vocatas ... prefato Ambrosio suisque heredibus et posteritatibus universis nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus, immo damus, donamus et conferimus per presentes, per eundem, eiusque successores et superstites quoslibet perpetuo iure et irrevocabiliter tenendum, possidendum pariter et habendum, nil iuris, nilve proprietatis et domini nobis, aut heredibus et successoribus nostris in eisdem reservando, sed totum ius, omnemque iuris et domini proprietatem earundem in prefatum Ambrosium, ac heredes successoresque, et posteritates universos omnino transferentes et redundantes eo modo, quod si temporum in successu idem Ambrosius, vel heredes et posteritates eius dictas villas cum suis pertinentiis a se vendere vel impignorare, seu quovis alio modo alienare voluerint, liberam habeant eorumque vendendi, impignorandi, legandi, conferendi et alienandi potestatis facultatem.« – Bernardin Frankopan obećaje braniti obdarenog od svih napadača, a ispravu osnažuje svojim »autentičnim« pečatom. – Thalloczy-Barabas: Cod. dipl. com. de Frangepanibus, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 166.

⁴⁰ Kralj Matija potvrđuje 5. VI 1478. darovnicu Martina Frankopana izdanu 12. III 1477. u korist Jurja Herendića. Thalloczy-Barabas: Codex dipl. com. de Frangepanibus, Mon. Hung. hist. XXXVIII, str. 145. i 137. Isti kralj mijenja 13. X 1478. neke založne pogodbe Martina Frankopana. Thalloczy-Barabas, o. c., str. 149.

⁴¹ Verböczy, o. c. II 13 § 4.

darovatelju izričito ili prećutno uvijek postoji. Darovana zemljišta se nalaze uvijek na teritoriju i okružena su uvijek teritorijem velikaša, dakle, manji plemići, ako su im u ispravi i dana sva prava raspolaganja posjedom, ostaju ovisni od velikog feudalca, njihova direktnog seniora.⁴²

Manji plemići priznaju jurisdikciju velikaša na čijem području žive, sklapaju pred njim ili pred njegovim oficijalima razne pravne poslove,⁴³ a feudalac, dapače, ovjerovljuje i potvrđuje njihove oporuke.⁴⁴

Provedbu pravnih poslova i održavanje i čuvanje povlastica obdarenih povjeravaju velikaši u svojim ispravama redovito svojim službenicima, dakle svom administrativnom aparatu.

Sve spomenute pojave, koje smo na osnovu proučavanja arhivskih dokumenata opazili, ukazuju na tendenciju za samostalnošću za kojom idu posjednici velikih i zaokruženih teritorija. Feudalci svijesno prisvajaju javne funkcije, kao da zaboravljaju na porijeklo svog zemljišnog posjeda, na prava »svete krune« kao vrhovnog vlasnika cijelog državnog teritorija, te stvaraju vlastite vazale, koji, iako su plemići, gube neposredan odnos prema kralju. Taj bi naime, neposredni odnos plemića prema kralju trebao da postoji u skladu s principima ugarskohrvatske varijante feudalizma, tzv. donacionalnog sistema.

Najezda Turaka u naše krajeve, potreba za zajedničkom akcijom protiv neprijatelja na vrlo smanjenom državnom području, dolazak nje-mačke vojne pomoći i Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje sprečavaju dalji razvoj u smjeru samostalnosti feudalnih teritorija i znatno oslabljuju naše velikaške rodove.

U drugoj polovici XVI i u XVII stoljeću glavni sadržaj isprava koje izdaju hrvatski feudalmci sačinjavaju založne pogodbe. Feudalmci zapisuju i zalažu svoja dobra ne više radi sticanja vjernih pristaša, već radi pribavljanja novca i namirivanja plaća svojim službenicima. Kod toga se još uvijek ne drže pravila Tripartita. Naime, još uvijek nalazimo inskripcije na »vječna vremena« i založne pogodbe iznad opće procjene plemićkih dobara koje su izdane pod vlastitim pečatom feudalca, sada gotovo isključivo Žrnjinskih i Frankopana.⁴⁵ Ostali novi magnati, sasvim ovisni o dvoru, izdaju isprave sa svojim pečatom samo u slučaju kada njima uređuju odnose svojih podanika kmetova, dakle neslobodnih ljudi, i kada sklapaju založne ugovore, za koje od polovice XVII stoljeća više ne postoje formalna pravila.

Koliko je ovisnost manjeg plemstva od posljednjih potomaka velikih rodova oslabila, a, s druge strane, koliko je ojačala centralna državna vlast, pokazuje ishod urote g. 1671.

⁴² Ti se odnosi jasno vide u urbartalnim propisima. V. R. Lopašić: Hrvatski urbarni, Monumenta hist.-juridica Slavorum meridionalium V.

⁴³ Takvih akata imade mnogo u citiranoj Gradi za gospodarsku povijest Hrvatske, koju je izdao Laszowski.

⁴⁴ Knez Martin Frankopan potvrđuje 10. XII 1446. oporuku župana Mihovila, Šurmin, o. c., str. 167.

⁴⁵ M. Šamšalović: O zalaganju nekretnina u Banskoj Hrvatskoj i Laszowski, o. c.

URKUNDEN DER KROATISCHEN FEUDALHERREN
VOM XIII. BIS ZUM XVII. JAHRHUNDERT

In Stephan Verböczy's Kodifikation des ungarisch-kroatischen Gewohnheitsrechtes wird die Ausstellung der Urkunden nach strengen Regeln geordnet. Die Urkunden müssen unter dem Siegel des Königs oder der höchsten staatlichen Würdenträger oder gewisser Domkapitel und Konvente ausgestellt werden um den öffentlichen Glauben (*fidem publicam*) geniessen zu können.

Nun sehen wir aber, indem wir die Urkunden aus dem Gebiete Kroatiens und Slavoniens vom XIII. bis zum XVII. Jahrhundert analysieren, dass sich die grossen Feudalherren, Besitzer ausgebreiteter und abgerundeter Territorien (insbesondere die Grafen Frankopan und Zrinski) in keiner Weise an diese Vorschriften halten. Sie stellen Urkunden unter ihrem eigenen Siegel aus und halten ihn für authentisch auch dann wenn sie überhaupt kein hohes staatliches Amt bekleiden und infolgedessen theoretisch kein Recht dazu hätten. Der Stil ihrer Urkunden ahmt jenen der königlichen Kanzlei nach; inhaltlich sind es bis zum XVI. Jahrhundert zumeist Schenkungen an den niederen Adel – lebenslänglich oder auf »ewige Zeiten«. Die Bedingung dass der Beschenkte und seine Nachkommen dem Donator treu zu verbleiben haben wird oft ausdrücklich erwähnt oder auch als selbstverständlich angenommen.

Obwohl sich diese Schenkungen (zumeist *inscriptiones* genannt) formell von der Begründung der Lehensverhältnisse in westeuropäischen Ländern unterscheiden, so bestehen doch keine wesentlichen Unterschiede. Auch hier gelangen die schwächeren Freien und Adeligen in ein Abhängigkeitsverhältnis zu den Mächtigeren, wenn auch nach der Theorie des ungarisch-kroatischen Donationalismus alle Adeligen dieselben Rechte geniessen und im selben Verhältnis zu der Krone stehen. Die äussere Form und der Inhalt der von den kroatischen Magnaten ausgestellten Urkunden zeigen die ausgesprochene Tendenz sich von der zentralen staatlichen Macht je mehr loszulösen. Das Vordringen der Türken, die Notwendigkeit des gemeinsamen Handelns gegen den Feind, die Thronbesteigung der Habsburger verhindern die weiteren Unabhängigkeitsbestrebungen der kroatischen Feudalherren und schwächen bedeutend deren Macht.

Infolgedessen ändert sich in der zweiten Hälfte des XVI. und im XVII. Jahrhundert der Charakter ihrer Urkunden. Die verarmten und politisch geschwächten Magnaten stellen jetzt Urkunden aus wenn sie ihre Güter verpfänden, Geld borgen oder wenn sie Verpflichtungen ihrer unfreien Untertanen regeln.